

MILKA JAUK PINHAK

Prakrtska filologija

(SADRŽAJ I PROBLEMI)

Izučavanje prakrta nije nova znanstvena disciplina unutar indijske¹ filologije. U povijesnom lancu indoevropskih jezika Indije prakrti čine središnju kariku što povezuje staroindijsku fazu s novoindijskim jezicima. Ta je karika po mnogo čemu zanimljiva i jedinstvena, a zbog kompleksnosti u kojoj nam se pokazuje kao i zbog prirode podataka što su nam o njoj dostupni, to je onaj dio indoarijske filologije koji možemo prikazati tek kao niz problema ili u najboljem slučaju možemo te probleme staviti u odnose. Teško ćemo o prakrtima moći dati sistematski, zaokružen i potpun prikaz, jer je i naš uvid u njihovu problematiku pun praznina koje se možda nikad neće popuniti. Izvori za prakrte su brojni i takvi kakve samo možemo poželjeti: književna djela, natpisi, zapisi gramatičara. Ipak je nemoguće lokalizirati ih i utvrditi njihove granice (mada su im imena najčešće izvedena iz imena pokrajina), kao ni njihovu stvarnu upotrebu u društvu. Mi ne znamo kako se i koliko pojedini književni prakrti osnivaju na govornim jezicima pokrajina i koliko se od njih razlikuju. Odnosi prakrta prema novoindijskim jezicima mogu se u rijetkim primjerima samo vrlo općenito utvrditi².

Ovaj bi članak trebao prikazati kompleks pitanja koja se nametnu indologu kada se počne baviti povi-

¹ Indijska filologija znači ovdje izučavanje indoevropskih jezika Indije. U sličnim se kontekstima može upotrijebiti i termin indoarijska filologija.

² Tako Pischel, *Grammatik der Prakritsprachen*, Strassburg, 1900, str. 9. može za *māhārāṣṭrī* jedino reći da sa današnjim *marāṭhijem* pokazuje »unzweifelhafte Berührungspunkte«.

ješču indoevropskih jezika Indije i koja se ne mogu razumjeti bez dubljeg ulaženja u praktsku problematiku, a bitna su i za razumijevanje cjelokupnog razvoja tih jezika.

U povijesti se indoarijskih jezika jasno ističu tri faze: *staroindijska*, *srednjoindijska* i *novoindijska*. Ovim trima fazama odgovaraju tri strukturalna jezična tipa.

Za staroindijski je karakteristično: glasovni sustav koji je dobro očuvao indoevropsko stanje; bogata i arhaična imenska i glagolska morfologija koja se osniva na tvorbnoj shemi korijen — sufixs — nastavak i koja pokazuje da je vrlo živ osjećaj za te tvorbene segmente; stroga upotreba duala kod imenica i glagola; cerebralni suglasnici nepoznati u drugim indoevropskim jezicima ovdje dolaze samo u posuđenica-ma iz autohtonih jezika i kod nekih glasovnih promjena u tvorbi oblika; stroga i artificijelna pravila za sandhi; česta upotreba složenica različitih tipova; minimum rečenične sintakse koji je moguć zbog sintetičnosti imenskih i glagolskih oblika i upotrebe složenih riječi.

Ovaj se tip ostvaruje kao *vedski* (*sanskrt*) i *sanskrt u užem smislu*. Među njima se mogu konstatirati samo kvantitativne, ali ne i tipske razlike. Sanskrt je naime ukinuo neke od vrlo brojnih vedskih oblika. U sanskrtu su vedske dublete ukinute sankcioniranjem samo jedne od njih. Sanskrt je, mogli bismo slobodno reći, disciplinirao vedsku bujnost u oblicima među kojima nije bilo razlike u značenju niti u funkciji, nego su se oni upotrebljavali promiscue ili prema metričkoj shemi strofe. Ta se dva jezika osim toga bitno razlikuju po karakteru književnih korpusa u kojima su dokumentirani. Vedski poznajemo iz književnosti rane arijske liturgije, a sanskrt iz brojnih djela epske, klasične i stručne književnosti.

Vedski je kao i sanskrt izrazit primjer standardnog jezika koji se svjesno i brižno čuvao od vanjskih utjecaja. Njegovao se u krugovima viših kasta koje su bile isključivi nosioci arijske visoke kulture.

Nije dakle slučajno što mu je i naziv apstraktan, a ne izveden iz imena naroda ili zemlje. Stari Indijci jezik svoje kulture zovu *samskṛtam* »uređen, pročišćen, kulturni«³. Sebe zovu Arijcima (*ārya*) ali taj termin nikad nema direktnu lingvističku konotaciju. Kod njih dakle nije postojao pojam nacionalnog jezika. Očito je, da se sanskrt i govorio u tim učenim krugovima. Pristaše teze o njegovoj pretjeranoj artificijelnosti rado poriču tu mogućnost. Nemamo razloga ne vjerovati ranoj brahmanskoj tradiciji, koja čuva uspomenu na učene rasprave i natjecanja među filozofima i učenjacima. U upanišadama su takvi brahmanski »turniri« često opisani. U postvedskom razdoblju sanskrt se i dalje govorio u krugovima *śiṣṭa* »učenih« i na dvorovima. Jezični stručnjaci, umjetnici i poznavaoči ostalih *śāstra* po tradiciji se okupljaju oko vladara. Takva je tradicija očuvana kroz čitavu

³ Već RV. 8, 100, 11. stoji *devīm vācam ajanayanta devās* »božansku riječ (ili božicu Riječ) stvorili su bogovi«. O božanskoj prirodi sanskrta ima u kasnijim tekstovima još jednoznačnih potvrda.

kasniju indijsku povijest sve do sasvim recentnih doba. Klasična je sanskrska književnost po svom društvenu statusu dvorska, a vladarima, zakonici propisuju poganje znanosti i umjetnosti. Klasična drama, gdje se uz sanskrt govore i prakti, koliko god malo pouzdano govori o pravoj sociološkoj raspodjeli prakti, jasno pokazuje upravo to da su brahmani, učeni ljudi, kraljevi i visoki dostojanstvenici govorili sanskrt. Od njih se izričito tražilo da govore čist i njegovan jezik.⁴ Mladi su prinčevi primali poduku iz *Pañcatantre* da bi naučili vještine vladanja i upravljanja i dobar sanskrt. U *Kāmasūtri* (1,4) kaže se, da *viṣṭa* (gradski bel esprit koji u drami najviše govori o svojim vlastitim galantnim doživljajima, i to na praktu) treba da se u konverzaciji u mondenu društvu podjednako služi sanskrtom i praktom, jer to povećava njegov ugled.

Gramatičari ne određuju posebna pravila za govorni jezik. To im i nije bitno, jer se jezik nije učio iz knjiga nego od učitelja u usmenoj pouci. Ipak su neka pravila logična samo za govorni jezik, kao što su pozdravi, duljenje vokala kod pozivanja iz daljine i sl. Paṭañjali za takva pravila kaže da vrijede *loke* »u svijetu, među ljudima«.

Jasno je da je govorni sanskrt nužno bio jednostavniji i slobodniji, odnosno tako organiziran da se u slušanju lako mogao artikulirati tekst, a to znači bez dugih i kompliciranih složenica i višeznačnih riječi. Autor jednoga džainskoga djela⁵ kaže da je sanskrt drag ljudima koji su ponosni na svoju učestnost, a da bi on sam govorio sanskrt *sarvajānositā* »razumljiv svim ljudima«.

Što se tiče upotrebe sanskrta vrlo nam je dragocjena obavijest što je bilježi arapski pisac Albîrûnî, koji je u 11. vijeku došao u Indiju, temeljito upoznao njenu kulturu, naučio sanskrt i ostavio nam o tome opširan izvještaj, kakav sami Indijci nikad nisu učinili. On kaže: Nadalje im se jezik dijeli na zapušten pučki, govor, kojim se služi samo običan svijet, i njegovan jezik, kojim se služe samo gornji i obrazovani slojevi. On je silno dotjeran i podvrgava se pravilima sklonidbe i izvođenja i dopušta sve one tanke razlike što ih uvode gramatika i retorika.⁶

Ovdje susrećemo opis sociološke raspodjele jezika, koja po sebi ne predstavlja ništa izuzetno niti neobično: Svugdje po svijetu obrazovani slojevi govore njegovanije od običnog neobrazovanog svijeta. Ovdje nam je bitno da imamo potvrdu da se sanskrt govorio u jasno ograničenim društvenim krugovima, a to je, uz sve što je već navedeno, dovoljan argument da se sanskrtu prizna punopravni status u razvojnom nizu indo-evropskih jezika Indije, koji mu se ponekad odriče. Cinjenica da je sanskrt jezik kulture, da se njegova čistoća ljubomorno čuvala, da je bio koegzistentan s govornim praktima za koje imamo rane potvrde, da se već nazivima (*samskṛtam* »kultni,

ukrašen, priređen« prema *prākṛtam* »prirodan, izveden«) ističe njegova »neprirodnost«, navela je neke indologe na tvrdnju da se sanskrt ne može smatrati rezultatom prirodnog razvoja indoarijskih jezika i da se, prema tome, ne može upotrijebiti kao direktan lingvistički dokument, nego samo kao simbol jednog prelaznog stanja, umjetna transpozicija govornih jezika. Takav nam se ekstreman stav čini pretjeranim⁷, jer nas prisiljava da i prakti proglasimo nepunopravnim primjerima za jezičnu povijest Indije. Jer i prakti, kad su ušli u književnu uporabu, bili su podvrgnuti normiranju i svim ostalim pravilima poetičke stilizacije. Mi nažalost ovdje ne možemo izaći iz čarobnoga kruga. I prakti poznajemo prije svega kao književne jezike, dapače su oni ušli u krug interesa gramatičara tek kad su postali pravi književni jezici. Prave govorne jezike nikad nećemo upoznati⁸. Indijcima su samima oni bili nevažni jer su bili nečisti. Oduvijek su se pogrešni oblici (koji zacijelo potječu iz govora ili su analogno tvoreni po govornim obrascima), ako su ušli u književni tekst, s prezirom nazivali *apabhraṃśa* »pad, propadanje, zaostajanje«.

Ne znamo koji je dijalekt dao osnovu za sanskrt kao književni jezik. Na osnovu jezičnog materijala znamo jedino to da je ta dijalekatska baza u nekim crtama drugačija od one na koju se naslanja vedska varijanta, koja ima jasne podudarnosti s praktima. Gramatičari svjedoče o dijalekatskoj raznolikosti, ali konkretnih podataka na kojima bi se ona osnivala ne bilježe. Tako je na primjer opće poznato u staroj Indiji da je govor *udīcyā* »sjeverni, sjeverozapadni« najčišći i da se uzima kao uzor dobra jezika. *Kauṣītakiubrāhmaṇa* (7,6) kaže: *tasmād udīcyām prajñātatarā vāg udyate | udañca u eva yanti vācam śikṣitum | yo vā tata āgacchati tasya vā śuśrūṣanta iti |* »Jer u sjevernoj se pokrajini govori poznato najbolji jezik. Tamo ljudi idu da nauče jezik, a onoga koji se odatle vrati rado slušaju«.

Vidimo, dakle, da se problem govornog i književnog jezika i njihova odnosa pojavljuje kao centralno pitanje ne samo prakti nego i cjelokupne indoarijske filologije, a nije nevažan ni za ostale indijske filologije. Još je teže od toga pitanje odnosa književnih jezika prema lokalnim govorima. Na sadašnjem su stupnju indoloških studija »some of them, with meagre and very mixed-up material at our disposal, seeming to be well-nigh insoluble«.⁹

U izučavanju povijesti indijskih jezika nikad se dakle ne smije zanemariti međuzavisnost sanskrta i prakti i njihova koegzistentnost.

Prakti ostvaruju srednjoidijski strukturalni tip, koji se može definirati kao mlada faza staroindijskog tipa, ne u kronološkom nego u poredbeno-lingvističkom smislu. Iz sanskrta (s vedskim) mogu se, naime,

⁷ Usp. J. Bloch, *L'indoaryen du Veda aux temps modernes*, Paris 1934, str. 4. i dalje i str. 12. i dalje.

⁸ Usp. Jean Filliozat, *Langues de relations et langues de culture dans l'Inde*, Travaux de l'Institut de linguistique, vol. I. 1956, str. 135—154.

⁹ Chatterji, S. K. *Indo — Aryan and Hindi*, 2. izd. Calcutta 1969, str. 96.

⁴ *Kathāsaritsāgara* 6,108 ruga se kraljica svome suprugu kad ovaj pogriješi pa umjesto *modakāih* »s kolačima« kaže *mā udakāih* »ne s vodom«.

⁵ *Upamitibhāvaprapañcakathā*, 6,51.

⁶ Citirano prema R. Katičić, *Stara indijska književnost*, Zagreb, 1973, str. 19.

pomoću pravila o podudarnosti izvoditi srednjoidijski oblici. Ovdje ćemo navesti samo one osobine srednjoidijskoga tipa po kojima se on jasno razlikuje od starijeg staroindijskog i mlađeg novoindijskoga tipa. Postoji određen broj glasovnih i morfoloških osobina zajedničkih svim praktima, za razliku od nekih sekundarnih crta koje luče pojedine jezike unutar općeg srednjoidijskoga tipa. Ovaj opis praktskih osobina ne može imati ambiciju da bude iscrpan. Pokušat ćemo zato na izboru najmarkantnijih strukturalnih crta praktâ pokazati kako se ti jezici odnose prema sanskrtu i kako su pojedine promjene djelovale na praktre kao jezične sisteme.

Od fonetskih osobina srednjoidijskih jezika među najvažnije spada promjena slogotvornog *r* u vokale *a*, *i*, *u*, ili u skupinu *r* + vokal. Tako sanskrtsko *mrga* »šumska životinja, gazela« daje u pâliju *miga*; *maga*, a na sjeverozapadnim Asokinim natpisima *mri-ga*, *mruga*. Općenito je *r* → *a* češće na zapadu, a *r* → *i*, *u* na istoku. Nikad se ne ostvaruje vokal + *r* kao na primjer u latinskom, germanskom ili iranskom.

Dvoglas *ai*, *au* prelaze u *e*; *o* (sans. *vaira* »neprijateljstvo« daje pâli *vera*, *ubhau* »oba« daje *ubho*). Ove promjene imale su dalekosežne posljedice u srednjoidijskim jezicima. Ukidanjem slogotvornog *r* i dvoglasa ukinuta je pravilnost prijevornih nizova, na kojoj se u staroindijskom osnivaju mnogi tvorbeni i morfološki postupci.

Zakon dviju mora ograničio je mogućnost strukture sloga¹⁰. Po njemu dugi vokal (2 more) može stajati samo u otvorenom slogu. Staroindijski zatvoreni slogovi s dugim vokalom ukidaju se na ove načine: a) jednostavnim skraćivanjem vokala, pri čemu se ponekad gubi morfološka opozicija između dugog i kratkog, (npr. sti. akuz. sg. m. *tam* »njega« daje u pâliju *taṃ* jednako kao i ženski rod iste zamjenice koji u sanskrtu glasi *tām*); b) pojednostavnjivanjem konsonantske grupe (*dirgha* »dug« daje *digha*); c) umetanjem vokala unutar konsonantske skupine (*tvam* »ti« daje *tuvaṃ*, *ārya* »plemenit« daje *ariya*). Taj se umetnuti vokal zove *svarabhakti*. Izbor tih mogućnosti je proizvoljan.

Gubitak prijevornih nizova i prestanak morfološke funkcije nekih dugih vokala učinio je da se izgubi morfološka prozirnost i visok stupanj motiviranosti staroindijskih riječi. Tako je u praktima potpuno prestao postojati osjećaj za glagolski korijen kao temeljni leksički segment u tvorbi riječi i oblika. Srednjoidijski je zato izgubio mogućnost tvorbe novih riječi, i na tom području u njemu nema inovacija. U dijelu leksika naslijeđenom iz sanskrta čuvaju se staroindijski tvorbeni obrasci prekriveni glasovnim promjenama i zato slabo razumljivi. Zato se naslijeđene riječi mogu smatrati samo leksičkim jedinicama, koje se gotove prenose. Nedostatak vlastitih tvorbenih mogućnosti prakti nadoknađuju posuđivanjem iz sanskrta ili drugih indijskih jezika.

Općenito se smatra da su konsonantske promjene one koje srednjoidijskim jezicima daju njihov karak-

terističan izgled, koji je posljedica drastičnih zahvata u konsonantizam. Takvo je stanje nastalo asimiliranjem sanskrtskih konsonantskih grupa na nekoliko mogućih tipova. Naravno da su se asimilacije odvijale stupnjevito, da bi dostigle maksimum u klasičnim praktima. Jezični nam materijal praktâ, koji sačinjavaju uzorci jezika u rasponu od oko tisuću godina i u prostoru skoro čitava indijskog potkontinenta (osim krajnjeg juga), pruža malo podataka za preciznu kronologiju i lokaciju tih stupnjeva razvoja. Čini se da među najstarije promjene spada asimilacija skupine od dva okluziva¹¹. O tome bi svjedočile grčke varijante nekih starih imena, kao na primjer *Sandra-kóttos* za *Candragupta*, gdje je *-pt-* već konzumirano u *-tt-*, ali prvi dio riječi još nije promijenjen. Asimilacija konsonantskih grupa vrši se u srednjoidijskom jednako na morfemskoj granici i unutar riječi, i to u svim praktima. U tom pogledu djelomično je konzervativan jezik sjeverozapadnih i Girnarskih natpisa, koji ne asimilira uvijek grupe s *-r-* (npr. sans. *sarva* »sav« dolazi u Girnaru kao *sarva* i *savva*, na sjeverozapadu čak *savra* s metatezom, inače u praktima uvijek *sabba*; sans. *tatra* »tamo« daje u Shahbazgarhiju *tatra*, u Girnaru *tatra*, *tatta*, inače uvijek *tatta*).

Kriteriji za asimilacije, koji važe za sve praktre, mogu se sažeto ovako prikazati:

- 1) *r*, *l*, *v*, *y* + nazal → nazal
- 2) *r*, *l*, *v*, *y* + sibilant → sibilant
- 3) *r*, *l*, *v*, *y*, nazal + okluziv → okluziv
- 4) sibilant + okluziv → okluziv + njegova aspirata
- 5) okluziv + okluziv, ili nazal + nazal → glas na 2. mjestu

Tabeli treba dati kratka objašnjenja. Glasovi lijevo od strelice stoje u neuređenom skupu, dakle nazal može stajati lijevo ili desno od *r*, *l*, *v*, *y* itd. Strelica znači »asimilira se« na ono što je desno od nje. Glas koji stoji s desne strane strelice smatra se za asimilaciju jačim i na njega se grupa asimilira. Okluzivi su jači od svih konsonata u skupinama.

Ilustrirat ćemo ta pravila primjerima iz pâlija koji najbolje reprezentira općepraktsku razinu glasovnih promjena.

- 1) *jirna* »istrošen, star« → *jirṇa*
śrāmyati »miruje« → *sammati*
dharmā »red, učenje« → *dhamma*
- 2) *śva* »konj« → *assa*
darśayati »pokazuje« → *dasseti*
paśyati »gleda« → *passati*
- 3) *mārga* »put« → *magga*
āgra »početak« → *agga*
śaknoti »može« → *sakkoti*
putra »sin« → *putta*
garbhā »plod, maternica« → *gabbhā*
- 4) *puṣpa* »cvijet« → *puppā*
asti »jest« → *atthi*
bhikkhu »redovnik, prosjak« → *bhikkhu*
- 5) *śabda* »riječ, glas« → *sadda*
sannipatati »skuplja se« → *sannipatati*

¹¹ I u sanskrtu ima takvih asimilacija, ali samo na granici riječi u sandhiju i na granici morfema u tvorbi oblika, npr. VID »znati«, 2. sg. pf. *vettha*; ŠAK »moći«, 2. sg. impr. *śagdhī*.

¹⁰ Usp. M. Mayrhofer, *Handbuch des Pāli*, Heidelberg 1951, I, str. 42.

Red sibilanata *s, ś, ṣ* čuva se samo u arhaičnom jeziku sjeverozapadnih Aśokinih natpisa, inače se reducira na jedan jedini, i to u zapadnim dijalektima *-s-*, u istočnim *-ś-*. To je do danas ostala važna razlikovna crta istočnih i zapadnih jezika.

U praktima su vrlo brojni cerebralni suglasnici, koji se, osim u riječima preuzetim iz sanskrta ili kojega drugog jezika, nalaze i tamo gdje se ne mogu protumačiti kao rezultat neke fonetske promjene (npr. *atati* »luta« daje *aṭati*).

Fonetske su promjene, kako vidimo, znatno izmijenile vanjski vizualni i glasovni aspekt srednjoidijskih jezika. Sandhi je u njima vrlo slobodan. Tendencije prema morfološkom pojednostavnjivanju u imenskom i glagolskom flektivnom sistemu predstavljaju drugi važan kirurški zahvat u jezični sistem starijega tipa. Imenske i glagolske osnove svode se kad god je to moguće na najjednostavnije tematske forme. Smanjen je broj padežnih oblika, a tematska deklinacija preuzima dosta pronominalnih nastavaka. Dual se gubi kako u imenica tako i u glagola. Glagolski se sistem silno smanjuje nestankom prošlih vremena (osim jednog, u kojem se čuvaju prošla vremena različitoga tvorbenog sastava, među kojima već u sanskrtu nije bilo značenjske ni funkcionalne razlike), nestankom sekundarnih konjugacija (osim kauzativa i denominativa). Za mnoge se konjugacijske razrede više ne mogu niti uspostaviti cjelovite paradigme. Prakti su izgradili vlastiti glagolski sistem, različit od sanskrtskog, pa se među glagolskim oblicima jedva može naći pravih podudarnosti. Gramatičari, koji su izvrsno uočili podudarnosti između sanskrta i praktâ, nikada svoja pravila ne ilustriraju glagolskim primjerima¹². Prakti su naslijedili glagole, ali su ih slagali po vlastitim paradigmatskim obrascima, među kojima se ističu perifrazične tvorbe, koje će imati veliku budućnost u novoidijskim jezicima.

Naše se poznavanje praktâ temelji na direktnim jezičnim dokumentima (natpisi, buddhistička i džainska književnost, klasična književnost) i na vijestima o njima u djelima gramatičara i poetičara.

Prakrti su natpisi razasuti po čitavu području Indije, a datiraju od 3. v. pr. Kr. do 4. v. p. Kr. Najstariji potječu od kralja Aśoke, koji je u 3. vijeku stare ere pod krunom dinastije Maurya ujedinio svu Hindustansku nizinu i znatan dio Dekana. Zadobio je ta prostranstva u krvavim ratovima, kako je i dolikovalo pravom kralju. Nakon duboke moralne krize koju je zbog toga proživio Aśoka se priklonio etičkom učenju buddhizma i preporučivao svojim podanicima tolerantnost, štovanje reda i zakona i vršenje dužnosti. Skromno za kralja zemlje koja je njegovala kult *caḥravartina* »vladara svijeta« on je opisivao svoje krize i dileme, bilježio svoja putovanja dobre volje, darove vjerskim zajednicama, javne radove koje je organizirao itd. Te je tekstove dao uklesati u stijene i na stupove u graničnim pokrajinama svoje države. Lokalni su ih klesari vjerno i doslovno prevodili na svoje prakrtke varijante i zato su ti natpisi dragocjeni dokument realnih govora Aśokina doba i pred-

¹² Usp. L. Nitti — Dolci, *The Prakṛita Grammarians*, Delhi 1972, str. IX.

stavljaju materijal za najstariji lingvistički atlas Indije. Natpisi se dijele na nekoliko geografskih skupina koje pokazuju neke zajedničke dijalekatske crte. Jedan je od temeljnih zadataka prakrtke filologije, ali uopće ne lak, utvrditi kako se kasniji klasični prakti odnose prema tim epigrafskim varijantama. Nažalost su tekstovi natpisa takvi da ne pružaju dovoljno materijala za detaljnu jezičnu analizu, tako da se mogu dati samo grube i općenite korespondencije¹³.

Sjeverozapadni natpisi (Shahbazgarhi i Manshira na raskršću putova za zapad i Centralnu Aziju) pisani su jedini pismom *kharoṣṭhi*¹⁴. Čuvaju neke arhaične crte: *r* → *ri, ru*, čuvaju se sva tri sibilanta, Girnar na poluotoku Kathiawaru pokazuje jezik blizak pāliju buddhističkoga kanona. To je navelo indologe da tu traže njegovu domovinu. Na istočnim natpisima (na Gangi i na rijeci Mahanadi) zapisan je dijalekt s ovim karakteristikama: *-r-* prelazi u *-l-* (još i danas osobina govora toga područja), za finalno *-ah* stoji *-e* (u svim drugim dijalektima *-o*). To su osobine koje jezik tih natpisa direktno vežu s *māgadhiem* iz klasične književnosti. Rani *māgadhi* s natpisa bio je jezik državne prijestolnice (Aśoka je bio *lājā magadhe* »kralj Magadhe«) i svakako službeni jezik centralne administracije, te je vršio utjecaj daleko izvan granica same pokrajine, što se vidi po brojnim »*māgadhizimima*« u drugim krajevima. Ti utjecaji su prestali kad je *māgadhi* prestao biti jezik većega prestiža nakon raspada velike države. Po svemu se čini da je *māgadhi* bio na putu da postane prava *lingua franca* čitava kraljevstva. O tome nam politička povijest ništa ne govori. Važno je ovdje reći da je podjela na istočne, zapadne i sjeverozapadne jezike učinjena na osnovi maloga broja jezičnih razlikovnih crta, koje se u njima ne ponavljaju »*d'une constance absolue*«¹⁵.

Kasniji su prakrtki natpisi sasvim drugačijega karaktera. Obično se u njima spominju donacije vladara i izvršnika, a pisani su dotjeranim stilom s književnim pretenzijama, po uzoru na sanskrtske natpise koji su ih postepeno i sasvim istisnuli.

Glasovne su promjene na razini epigrafskih praktâ »of tendential character«¹⁶, u začetku ili u procesu, a rezultati su im u klasičnim praktima i u gramatičkim pravilima.

Buddhizam i džainizam služili su se praktima u povijedanju i širenju učenja. Buddha je izričito zabranjivao upotrebu jezika *chandasa* »strofičkog«, tj. vedskog) i preporučivao da se ljudima propovijeda *saḥāya niruttīyā* »u svom vlastitom jeziku«. Sigurno je da je buddhizam doživio tako snažno širenje između ostalog i zato što je njegova nauka bila dostupna

¹³ Usp. A. M. Ghatage, *Historical Linguistics and Indo-Aryan Languages*, Bombay 1962, str. 112. i J. Bloch, op. cit. str. 6. i dalje.

¹⁴ Izučavanje prakrtkih natpisa usko je vezano za problem podrijetla i upotrebe pisma u staroj Indiji. Ostali su natpisi pisani pismom *brāhmī*.

¹⁵ Usp. J. Bloch, *Les inscriptions d'Aśoka*, Paris 1950, str. 45.

¹⁶ Usp. M. A. Mehendale, *Historical Grammar of Inscriptional Prakrits*, Poona 1948, str. XXVIII.

svakom čovjeku koji je odlučio svojim osobnim naporom barem malo popraviti »condition humaine«.

Buddhina *sakā nirutti* bio je māgadhi ili »eine Sprache des Magadhalandes«¹⁷. Ceylonska tradicija, u okviru koje je buddhistički kanon zapisan, tvrdi da je pāli identičan s māgadhiem, što nije teško lingvistički oboriti (pāli ima *r* i *l*, māgadhi samo *l*; sibilanti *s*, *ś*, *ṣ* daju pāli *s*, māgadhi *ś*; *-ah* daje pāli *-o*, māgadhi *-e*). Ta je tvrdnja ceylonske tradicije, a iskustvo nas uči da vijesti indijskih tradicija treba uvijek primati s dužnom ozbiljnošću, važan argument za teoriju po kojoj je kanon izvorno doista zapisan na māgadhiu, a kasnije preveden na pāli. Karakteristični »māgadhi-izmi«, koji se nalaze u kanonu, bili bi ostaci te ranije redakcije tekstova. Pāli je jezik kanonskih tekstova ranoga buddhizma. Ime mu nema ni etničku ni geografsku etimologiju. To je skraćena od *pālibhāṣā* »jezik tekstova«. Po svemu se čini da je to bio nadregionalni jezik koji je služio za sporazumijevanje svih buddhista theravādske škole. Bez obzira na neriješen problem njegove prvobitne postojbine pāli je silno važan za praktsku filologiju, jer izvrsno predstavlja rani srednjoindijski tip, a sačuvan je u impozantnom korpusu tekstova.

Džaini su se služili jezikom *ardhamāgadhi* »polu-māgadhi« (jer ima s māgadhiem zajedničko samo *ah* → *e*). Oni su ga zvali *ārśam* »jezik ršija, mudraca«. Izvankanonska djela džainizma pisana su na tzv. *džainskoj māhārāṣṭri*. Budući da je džainska književnost uopće u Evropi još vrlo slabo poznata, i ti su jezici slabije istraženi.

Problemi oko srednjoindijskih govora još se znatno više kompliciraju, ako se promatraju prakrti kao klasični književni jezici, kad se upotrebljavaju potpuno ravnopravno kao sanskrt, a u nekim književnim rodovima usporedno s njim. Jezična podijeljenost, koja se osniva na kastinskoj rascijepanosti, seksu, profesiji ili sličnom, nije ništa čudnovato u društvu koje je kao indijsko kroz vjekove uspjelo održati oštre i stroge pregrade unutar sebe. Međutim, takva je stvarna jezično-sociološka situacija doživjela u klasičnoj književnosti stilizaciju, o kojoj se sasvim pouzdano i sigurno može reći da ne odražava realne odnose jezika i njihovu uporabu. Ta se stilizacija osniva na književnim konvencijama koje su se mijenjale, a nerijetko se uopće nisu poštivale u književnoj praksi. Tako *Nāṭyaśāstra* popisuje i propisuje i takve dijalekte koji se nigdje ne mogu sresti u djelima, a ne poznaju ih čak ni gramatičari. Književni prakrti sasvim sigurno imaju svoju geografski definiranu dijalekatsku bazu, ali su njihova književna ostvarenja u velikom svom dijelu samo fonetske transpozicije sanskrta izvedene prema pravilima koja su u to doba već bila fiksirana. To se najbolje vidi na sanskrtskim prijevodima praktskih odlomaka u klasičnoj drami. Takav se prijevod zove *chāyā* »sjena« i u njemu se praktski tekst riječ po riječ prevodi na sanskrt. Prema svemu što smo rekli o strukturi sanskrta i praktâ takvi bi prijevodi normalno bili moguć u veoma maloj mjeri.

Jasno je dakle da su književni prakrti standardizirani i normirani jezici namijenjeni književnim potre-

¹⁷ Usp. M. Mayrhofer, op. cit. str. 10.

bama. Praktski ih gramatičari upravo tako i tumače. *Māhārāṣṭryādayaḥ kāvya eva prayujyante*. »Māhārāṣṭri i ostali (prakrti) upotrebljavaju se u klasičnoj književnosti« — kaže Prthvīdhara u uvodu komentara *Mṛcchakaṭike*. Māhārāṣṭri se, naime, smatrao za najizvrsniji književni prakrt. Kao što su se u ranijoj indijskoj povijesti, kada je za sanskrt kao književni jezik bila fiksirana norma, govorni jezici (rani prakrti), slobodno se razvijajući, sve više udaljavali od staroindijskog jezičnog tipa, tako su i sada, kad su klasični (srednji) prakrti dostigli ugled književnih jezika, govorni jezici postajali od njih sve različitiiji. Taj se stupanj indijskih jezika naziva *apabhraṃśa* »pad, propadanje«. U njima se u velikoj mjeri počinju pojavljivati crte karakteristične za novoindijske jezike. I ti su jezici onda ušli u književnost. *Deśabhāṣā* »pokrajinski jezik« je kod gramatika i retoričara naziv za prave govorne jezike¹⁸. Daṇḍin razlikuje klasična djela na *sanskrtu*, *prakrtu*, *apabhraṃśi* i *miśra* »miješana«¹⁹. Poetička pravila vrijede podjednako za sanskrtsku i praktsku poeziju, a u teoretskim priručnicima ravnopravno se citiraju sanskrske i praktske strofe. Silno se cijenila sposobnost pjesnika da se u njegovanu klasičnu stilu izražava na različitim jezicima. Za neke su književne vrste bili propisani jezici. U pjevnoj lirici i u lirskim strofama u drami dolazi māhārāṣṭri, koji je posebno podesan da nosi melodiju. Posebno stoji klasično kazalište. U drami sva su lica multilingvna. Pripadnici najnižih kasta i žene razumiju sanskrt, a govore samo onaj jezik koji im je udjeljen od poetika odnosno pjesnika. Tu su konvencije zadane u *Nāṭyaśāstri* mnogo kompleksnije od stvarne šarolikosti jezika u dramskim tekstovima. Kraljevi i brahmani govore sanskrt, žene ugledna roda śauraseni, niži slojevi māgadhi. Kod starijih autora dolazi i ardamāgadhi, a śauraseni, koji je glavni ženski prakrt u dramama, uopće nije spomenut kod Bharate.

Pogledajmo sada kako se međusobno razlikuju klasični prakrti. *Māhārāṣṭri* zbog pada jednostavnih intervokalnih konsonanata ima karakterističan »beskonsonantski« izgled²⁰, a sanskrske riječi solidne slogovne fature u njemu su se osule na »emasculated stuff« kako je to nazvao Beames. Indijski su ga gramatici smatrali najboljim (*prakṛṣṭa*) prakrtom, jer su na njemu napisana neka vrlo uspjela klasična epska i liriska djela. Daṇḍin za njega kaže (*Kāvya-darśa* 1,34): *māhārāṣṭrāyām bhāṣām prakṛṣṭam prakṛtam viduḥ | sāgarah sūktiratnānām setubandhādi yanmayam ||* »Govor zemlje Māhārāṣṭre smatraju najboljim prakrtom, na kojem je sačinjen ocean bisera od lijepih izreka — Setubandha i druga djela«. Gramatičari su ga opisivali kao prakrt par excellence. Za ostale su praktke uvodili samo ona pravila po kojima se ti jezici razlikuju od māhārāṣṭrija. To su izražavali formulom *śeṣam māhārāṣṭrīvat* »ostalo je kao u m.«, koju je

¹⁸ Ponekad *grāmyabhāṣā* (Vāgbhaṭa mladi) ili *janmabhāṣā* (Bilhana).

¹⁹ U džainskoj književnosti postoji *śadbhāṣāstotra* »pjesma pohvalnica na šest jezika«.

²⁰ Npr. sans. *jīva* »živ« → *jīa*; *chāyā* »sjena« → *chāā*; *hṛdaya* »srce« → *hīa*.

uveo Vararuci. To su mišljenje indijskih poetičara neki evropski indolozi interpretirali kao lingvistički sud, da je mähārāṣṭrī najbliži sanskrtu pa zato toliko cijenjen.

Blizi je sanskrtu, međutim, *śauraseni*, najvažniji dramski prakt. Njegova je najmarkantnija karakteristika promjena *t*, *th* u *d*, *dh*. Govorio se oko grada Mathure u pokrajini Śūrasena.

Māgadhi je jezik Buddhine domovine i vjerojatno jezik na kojem je on, sam propovijedao. U dramama ga govore niže kaste. Vrlo je bližak jeziku istočnih Aśokinih natpisa. U māgadhiju je vrlo vjerno primijenjeno pravilo koje je Hemacandra formulirao *rasor laśau* »od *r* i od sibilanata (nastaju u māgadhiju) *l* i *ś*«. Tome treba dodati promjenu *-ah* → *-e*.

Paiśāci je zagonetan prakt²¹ blizak jeziku sjeverozapadnih natpisa. Ime mu se dovodi u vezu s riječi *piśāca* »demon« pa zato Bhāmaha komentirajući Vararuciju (10,1) za njega kaže *piśācānām bhāśā paiśāci*. Nije jasno što znači kad Jules Bloch za njega kaže da ima »prononciation éminentement démoniaque«²². U *Mahābhārati* se na jednom mjestu spominje narod *paiśāca* (Mhbh. 7, 121, 14). Razlikuje se od drugih prakta po tome što mijenja mediae u tenues. Književna predaja kaže da je na tom praktu bilo napisano veliko pripovjedačko djelo *Bṛhatkathā* autora Guṇādhye koje se nije sačuvalo osim u sanskrtskim preradbama. Neki ga gramatičari broje kao zasebni jezik uz sanskrt, prakt i apabhramśu. Smatra se da se iz njega razvio ciganski jezik.

Kad su prakti dostigli stupanj razvijenih književnih jezika, onda su se gramatičari, odgojeni u tradiciji sanskrske Pāṇinijeve gramatike, okrenuli promatranju sličnosti između sanskrta i pojedinih prakta i tako razvili svoju poredbenu metodu. Njihov je cilj prije svega normativan: otkriti podudarnosti i registrirati ih u obliku pravila koja će služiti književnicima da svoj tekst oblikuju u korektnu obliku.

Svi se praktski gramatičari slažu u tome da su prakti izvedeni iz sanskrta koji zovu »osnovom« (na sanskrtu *prakṛti*). Za izvedene jezike onda upotrebljavaju termin *prākṛtam*. To je doista tako, osim što se u praktima nalaze i takvi oblici koji se ne mogu tumačiti iz sanskrske *prakṛti*, nego iz vedskog jezika. Na temelju toga su neki indolozi²³ tvrdili da je definicija indijskih gramatičara nepotpuna. Indijski gramatičari, međutim, nikad nisu poricali direktne vedsko-prakrske podudarnosti, nego su ih kao takve i registrirali, samo što su u njihovoj tradiciji vedski i sanskrt (u indijskoj terminologiji *chandas* i *bhāśā*) jedan jezik. Hemacandra 1,1 kaže: *prākṛtiḥ samskṛtam | tatrābhavaṃ tata āgatam vā prākṛtam* ||. »Osnova je sanskrt. Ono što u njemu ima podrijetlo ili je iz njega poteklo je prakt«.

Najstarija je praktska gramatika *Prākṛtaprakāśa* »Sjaj prakt« koju tradicija pripisuje Vararuciju. Vararuci je za Indijce siĉno ugledna znanstvena figura, toliko ugledna da se o njemu izgubio svaki po-

vijesni trag. Prihvaća se da je napisao poznati komentar uz Pāṇinijevu gramatiku kao i dio *Kātantr*. Identificiraju ga s gramatičarom Kātyāyanom. To je malo vjerojatno, ali i nedokazivo. Očito i sami Indijci o tome govore tek po inerciji vlastite predaje, kad o njemu zapisuju i ovakve bajke: *kātyāyano munir vararuciśarivam pariḡrhyā śāstramidam kṛtavāniti śrutih* | »Mudrač Kātyāyana prihvativši Vararucijevo tijelo napisao je ovu raspravu. Tako kaže predaja«. Harirāma to spominje u komentaru uz *Kātantru* uz jasnu ogradu da je to mišljenje tradicije pa nema smisla izgubiti taj podatak. Velikani indijske znanosti i umjetnosti vremenom su postali samo imena, a prestali su biti prave povijesne osobe.

Vararuci se smatra najvećim autoritetom u tradicionalnom izučavanju prakta. Opisao je četiri glavna prakta *māhārāṣṭrī*, *śauraseni*, *māgadhi* i *paiśāci* po principu koji smo gore opisali. I ostali se gramatičari slažu da ti jezici spadaju u praktu pa se oni nabrajaju u svim standardnim popisima. U ostalim popisima jezika postoje neslaganja. Uz Vararucija veliko je ime džainski učenjak Hemacandra. On je praktu obradio kao dodatak svoje sanskrske gramatike *Siddhabemacandra*. Osim klasičnih obradio je i džainske praktu *āṛṣa* i *cālikāpaiśācika*. Recentniji gramatičari u bitnome slijede ta dva uzora.

Osim glasovnih podudarnosti gramatičari su izučavali i podrijetlo praktskog leksika i podijelili ga u tri kategorije riječi. *Tatsama* ili *samskṛtasama* »što je jednako sanskrtu« su posuđenice iz sanskrta. *Tadbhava* ili *samskṛtabhava* »što ima podrijetlo u sanskrtu« su riječi koje su u prirodnom razvoju preuzete u praktu. Ovaj dio rječnika je praktski par excellence i čini najvažniji leksički razred. *Deśya* ili *deśi* su »provincijalizmi« odnosno posuđenice bez sanskrske etimologije. Među njima ima posuđenica iz jezika narijskih porodica, ali i arijskih riječi koje nisu ušle u sanskrtki standard. Takva je klasifikacija leksika veoma prikladna da se opiše i leksik novoindijskih jezika, koji se stvarao po sasvim identičnim procesima kao i srednjoindijski. Razlika između srednjoindijskih i novoindijskih *tatsama* je u tome što su srednjoindijski crpli iz jezika koji im je bio blizak i koji su svi razumjeli, a u novoindijskom se sanskrske riječi moraju življavati i uskršnjavati za suvremene potrebe²⁴. U novoindijskim je jezicima taj proces stalno živ. U njemu se vidi od kojeg je značaja tradicionalna brahmanska učenost, jer samo su oni u stanju da odabiru iz jezika što su ga polako, strpljivo i temeljito naučili. Naliče je toga procesa da suvremeni književni jezici postaju sve manje razumljivi netradicionalno obrazovanim Indijcima. Novoindijski su jezici izgradili vlastitu analitičku strukturu flektivnih oblika (kod glagola od participa i pomoćnih glagola, a kod imenica od osnova i padežnih pokazatelja). Specifična su kategorija u novoindijskom složeni glagoli²⁵, koji se tvore od participa ili infinitiva i specijaliziranih modalnih glagola.

²¹ A. B. Keith, *A History of Sanskrit Literature*, Oxford 1966, str. 28. zove ga »the mysterious Paiśāci«.

²² Usp. J. Bloch, *L'indoaryen*, str. 11.

²³ Usp. R. Pischel, op. cit. str. 4.

²⁴ Usp. J. Beames, *A Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India*, Delhi 1966, str. 13.

²⁵ R. N. Vale, *Verbal Composition in Indo-Aryan*, Poona 1948.